

УДК 821.161.2. 06

Подлісецька Ольга

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри теорії літератури та компаративістики
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
podlisecka@ukr.net

**ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ АНТРОПОЛОГІЧНОГО
ТИПУ У СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ**

Стаття присвячена антропологічному підходу до явищ літератури. Аналізуються принципи літературознавчої антропології. Виокремлено метафорологічний та феноменологічний підходи, проведено паралелі між літературознавчою та філософською антропологією, окреслено завдання літературознавчої антропології. Досліджуються особливості функціонування антропологічного аналізу за П.Рікером, М.Бахтіним, Д.Чижевським, Л.Тарнашинською.

Ключові слова: літературознавча антропологія, полісутнісність, метафорологічний підхід, метод

Літературознавство, яке у ХІХ ст. виходило з позитивістських ідей, змінило свою парадигму, і сьогодні відбувається повернення до питань культурології, онтології, аксіології. Пошуки нового методу дослідження твору крізь призму антропоцентризму зумовили й виникнення сучасних напрямів аналізу художнього тексту, зокрема, літературознавчої антропології. На думку професора Константського університету Вольфганга Ізера, сьогодні теорія літератури повинна розвертати текст в сторону відображення потреб, які і мають стати предметом дослідження [Див.13].

Літературознавці розмежовують антропологію літератури та літературознавчу антропологію. Зокрема, Ришард Нич намагається відрізнити антропологію літератури як «науку про антропологічні підстави, функції, зумовленість літератури та її учасників», від літературознавчої антропології як «знання про антропологічні виміри й особливості літературних структур і категорій» [11, 149]. Суттєву різницю між антропологією літератури та літературознавчою антропологією вбачає і С. Яковенко: предметом першої стають антропологічні основи, функції та інші характеристики літератури як людської інституції, друга обирає своїм предметом антропологічні виміри художнього світу літературних творів (тобто, є різновидом інтерпретації та послуговується в такому розумінні звичною герменевтичною методологією) [11, 149]. Р. Нич радить, аби уникнути плутанини, вживати термін «літературознавча антропологія». Антропологія ж літератури передбачає, якщо йти за теорією М. Бубера, своєрідне «діалогічне життя», котре примушує героя відмежуватися від ролі деміурга світу, проте наблизитися до суті того суб'єкта, котрий у своєму гармонійному

зв'язку з природою творить нове мистецтво на рівні неповторної художньої сфери. На думку Л.Тарнашинської, антропологічне літературознавство, «перебуваючи наприпочатку шляху набуття «себе-досвіду», проходить непростий період ініціації, метою якого є вироблення методики, за допомогою якої можна було б побачити людське Я в різних проекціях (літературознавчих (В. Ізер, Ж.-П. Рішар, Р. Ніч, М. Бахтін, В. Подорога), філософських (Л.Фейєрбах, М.Шелер, Х.Плеснер, А.Гелен, М.Бубер, Г.Сковорода, П.Юркевич), соціальної антропології (Л.Морган, Д.Фрезер, Л.Леві-Брюль, Е.Дюркгейм, К.Леві-Строс, Е.Фромм), антропології християнської (Св.Августин, Г.Богослов, В.Соловйов, П.Флоренський та ін.)) [7, 455].

Метою статті є дослідження аспектів саме літературознавчої антропології, яка виникає як неминуха реакція на виникнення багатьох літературознавчих дисциплін, що обрали об'єктом дослідження – через посередництво літературного тексту – людину в різних аспектах її буття. Літературознавча антропологія прагне цілісного бачення людини через тканину літературного твору та модифікацію її свідомості.

У зв'язку з цим актуальними видаються міркування В.Соловйова: «Результатом природного процесу є людина у подвійному сенсі: по-перше, як найбільш прекрасна, а по-друге, як найбільш свідома природна істота. У цій останній якості людина сама стає з результату діячем світового процесу й тим самим досконало відповідає його ідеальній меті – повному взаємному проникненню» [9, 74]. Таким чином проявляється не тільки загальний смисл мистецтва, а й сутність людини, а літературний твір є феноменом, що зіставляється з феноменом слова та феноменом людини як тілесно-духовної істоти.

Відштовхуючись від дослідження аспектів філософської антропології, слід зауважити, що її проблемами є зокрема екзистенціалістські виміри. Так, з цих позицій людина відкрито, насичено і чесно переживає реальність, вона визнає як свою, так і іншу думку, іншу культуру, інше світовідчуття. Виникнення людини, існування, пізнання, воля, єдність і роздвоєність людини, страждання і смерть, нарешті, особистість як спілкування і вибір — усе це проблеми філософської антропології. Адже саме у кризовий час головним питанням філософії стає антропологічне запитання: «Що є людина?». Одним з основних методів дослідження у галузі літературознавчої антропології є **феноменологічний**, який у V столітті започаткував Святий Августин, поєднавши філософію й теологію в пізнанні. Ідеться про аналітичний синтез іманентної і трансцендентної дійсності людини, які набули характеру мотивацій людської реальності.

Антропологічна перспектива літературознавчих текстів виявляється у спостереженні за специфічно людськими структурами світового досвіду, причому акцентовано не стільки на існуванні особистості, як на її ставленні до власного буття, здатності до рефлектування, самоусвідомлення, виходу свідомості за межі дійсності. Тому різні форми людської культури «відкривають матриці нашого буття і співбуття в слові, пізнання часу і простору, процедур мислення і

діяння» [4, 18]. Засновник американської антропології Франц Боас (1858-1942) стверджував, що культура – це сукупність моделей поведінки, які людина завоює в процесі дорослішання і прийняття своєї культурної ролі. Дані етнології, на його думку, доводять, що не тільки наша мова, знання і вірування, а й навіть наші емоції є результатом суспільного життя та історії народу, до якого люди належать [3]. У різний час літературознавці та філософи активізували свої дослідження в аспектах антропологічного аналізу, зокрема, увага М. Бахтіна до власне людського у всіх формах людської творчості лягла в основу відмежування методології історії літератури від естетики словесної творчості, а його антропологічним відкриттям, на думку Н.Шляхової, було визнання самосвідомості героя художньою домінантою Достоевського [10, 147].

В. Подорога вважає, що саме «техніка антропологічного аналізу дозволяє розглядати літературу передусім з об'єктивних позицій» [8, 15]. На його думку, «ми маємо дати відповідь на питання, чому ми щось не впізнаємо та щось не розуміємо, щось відштовхуємо, чому твір неможливо перекласти на мову іншого часу та інших творів...» [8, 16]. Коли йде мова про антропологічний підхід до явищ літератури, мається на увазі, що герої, події у художньому творі розглядаються з точки зору їхньої оцінки, розуміння, переживання людиною (автором, оповідачем, розповідачем, персонажами) [5, 51].

Для літературознавчої антропології видатні твори світової літератури постають як постійно актуальний і оригінальний запис людського досвіду, невичерпність літературного твору, його здатність породжувати нові значення, яку О.Потебня зіставляє з аналогічною здатністю слова, підкреслює гносеологічну невичерпність сутності людини, яка постійно змінюється, виявляється іншою порівняно з усвідомленими раніше характеристиками. Таким чином загадка літературного твору бентежить свідомість, оскільки віддзеркалює головну антропологічну загадку, про яку мова йшла вище.

В. Табачковський зазначає: «Дослідник виводить буденність людської екзистенції на болісні спроби осмислити найкардинальніші світоглядні проблеми, котрі обіймають всю архітектоніку світобудови, всю історію космогенези, увесь її сенс, усю гармонію та дисгармонію» [6, 176]. Філософ переконаний, що для класичної й сучасної антропологічної рефлексії принциповою є думка Г. Сковороди про сродність людини з буттям [6, 179]. Ж. П. Сартр поіменує подібне світовідчуження, закорінене у найперших враженнях дитинства, як «спокійне усвідомлення власної цінності» [6]. За Д. Чижевським, предметом антропології є «людська істота, в її цілісності та єдності, у глибині, складності й загадковості буття» [7, 343].

В Україні філософська антропологія (зокрема, «філософія серця») представлена працями Г.Сковороди та П.Юркевича. Символ серця посідає особливе місце в антропологічних пошуках філософів. Зокрема, П.Юркевич у своїй славнозвісній праці «Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого» приділяв належну увагу філософії серця. За

Юркевичем, «В людській душі є щось первинне й просте, є захована людина серця, є «глибинність серця», майбутні рухи якої не можуть бути обчислені згідно із загальними і необхідними умовами й законами душевного життя» [12, 97]. Тобто цю «глибинність серця» неможливо осмислити, вона не піддається раціональному осягненню, слово в антропології – «то не logos і не verbum», а їх єдність у функціях комунікації та пізнання світу. Врахування набутків української філософії, ХХІ століття якої представлене зокрема В. Табачковським, видається обов'язковим у антропологічному літературознавчому аналізі.

Крім вже згаданого феноменологічного, в антропологічному літературознавстві актуальним є **метафорологічний** підхід, оскільки він дає змогу глибше принакати в природу аналогій (і художніх, і наукових), і цим наближатись до виявлення істини [2, 288]. До залучення метафоричного мислення, до опису та аналізу окремих явищ дійсності закликав у своїх книгах Г.Блюменберг – засновник метафорології – «специфічної перспективи в інтелектуальній історії, сфокусованої на метафоричних витоках абстрактних філософських понять». Ключова формула його філософії зводиться до того, що певні метафори є «засадничими складниками філософської мови», які «засвідчують прагнення людей схопити істину там, де вона уникає прямого вираження, де вона унедоступлюється раціоналізації [2, 289].

Близько століття тому запитання «Що таке істина?» Ф. Ніцше відповідав: «Крокуюча армія метафор». І на сьогодні цієї ідеї не зреклися ті вчені, які шукають відповіді на питання, пов'язані з істиною інтерпретації. Однак суперечливим є питання «виготовлення інтерпретацій» (В.Ізер), а натомість актуальним постає питання: «Навіщо у нас існує такий комунікативний медіум, як література, і чому ми постійно його оновлюємо?» Відповіді, на думку літературознавця, дослідники могли б досягти шляхом дослідження антропологічного «застосування» текстів [Див.13].

Якщо переважна більшість літературознавців не виділяє окремо національної літератури у різних аспектах дослідження антропоцентризму, то Н. Банковська, віддаючи перевагу методології антропологічного типу, обирає передусім критерій **національно-генетичної** приналежності діячів літератури, оскільки їх суспільний і мовний статуси є чинниками історично й соціально обумовленими. Отже, такими, що не вирішують креативного змісту їхньої діяльності», «внутрішньою спрагою наукової думки стає вироблення нового, ба несподіваного погляду на феномен української літератури, що стосується як окремих її постатей, так і загальних її оцінок» [1, 11]. Мовознавцями доведено, що «національна приналежність, як носій та оберег архетипних кодів, є головним чинником у формуванні мовної свідомості та відповідно концептуально-естетичної картини світу. Це означає, що митець ... констатує індивідуальну художність [1, 12]. Схожа думка і у Л.Тарнашинської, яка йде від філософії Д.Чижевського: «в періоди спокійного розвитку людства і, відповідно, філософії «людина осягає себе як частину світу, пояснює себе з іншого, об'єктивізує себе, а в неста-

більні, кризові періоди, коли руйнується образ світу і образ людини, вона «стає для себе проблемою і намагається зрозуміти себе із себе самої, через власну індивідуальність, із власної повноти і цілісності» [7, 71].

На основі дослідження творів світової літератури літературознавча антропологія має на меті виконати певні завдання, зокрема такі:

- створення знань про людину;
- дослідження категорій «тіло», «дух», «психіка», «душа», «біль»;
- досліджуючи твір, у центрі уваги мати ті проблеми, що є важливими для людини та для людства в цілому;
- досліджувати ті проблеми, теми та мотиви у літературі, які матимуть значення для духовної діяльності людини (проблеми пам'яті, самотності, свідомості та підсвідомості, уяви та уявного тощо);
- досліджувати поетикальні та пізнавальні аспекти художнього твору в антропологічному розрізі;
- досліджувати літературу у контексті жанрів мовлення, персоналістичного дуалізму (спілкування автора та героя) (бахтінська літературознавча антропологія);
- аналіз літературних комунікацій (вплив авторської свідомості на літературні суб'єкти у творі, а також вплив читача на конструювання / відтворення художнього світу твору) та ін.

Виходячи з останнього пункту, актуальною видається думка В. Ізера: «До сьогодні фікційність залишається єдиним інструментом, який направляє необхідний потік фантазії у наше повсякдення. У якості діяльності свідомості вона звільнює енергію джерел нашої уяви, одночасно надаючи їм потрібну у плані застосування форму, і, таким чином, у плані евристичних характеристик літературної антропології базовим є взаємодія між вимислом та уявою» [Див.13].

Отже, антропологічна методологія полісутнісна, вона репрезентує полісутнісне *Я* людини, відкритість цієї людини перед темпоральним модусом буття (вертикаль минуле / сучасне / майбутнє) та оперує в просторі аксіологічної ієрархії [7, 61]. За В. Ізером, література, виникнувши, модифікує людські характери, розширюючи їх у тому сенсі, що освітлює їхні особливості, в інших випадках приховані. По цій причині, переконаний дослідник, недостатньо підкорити літературу вже сформованим поняттям культурної антропології, яка займається дослідженням структур архаїчних цивілізацій. Натомість художній літературі необхідна власна евристика, яка «зробить нас здатними відповісти на питання про те, чому ми потребуємо художнього вимислу» [Див .13] .

Список використаної літератури

1. Банковська Н. Феноменологія української літератури / Н. Банковська // Філологічні семінари. Національні моделі порівняльного літературознавства. Вип. 9. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, ВПУ «Київський ун-т», 2006. – С. 11-17
2. Блюменберг Г. Світ як книга / Г. Блюменберг. – К.: Лібра, 2005. – 544 с.

3. Боас Ф. Антология исследований культуры / Ф. Боас. – Т. 1. Интерпретации культуры. – СПб., 1997. – 612 с.
4. Лановик М. Літературознавча метафорологія: інтепретативна та термінологічна проєкції / М. Лановик // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди»: Науково-теоретичний збірник / [гол. ред. В. П. Коцур]. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2006. – Вип. 8. – С. 281 – 289.
5. Мусий В. Б. Теория литературы: учебное пособие / В. Б. Мусий. – Тирасполь: ПГУ им. Шевченко, 2012. – 136 с.
6. Табачковський В. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності» / В. Г. Табачковський. – К.: ПАРАПАН, 2005. – 432 с.
7. Тарнашинська Л. Сюжет Доби: дискурс шістдесятництва в українській літературі ХХ ст. / Л. Тарнашинська. — К.: Академперіодика, 2013. – 678 с.
8. Подорога В.А. Мимесис. Материалы по аналитический антропологии литературы / В. А. Подорога. Том 1. Н.Гоголь, Ф.Достоевский. – М.: Культурная революция, Логос, Logos-altera, 2006. – 688 с.
9. Соловьев В.С. Общий смысл искусства // Философия искусства и литературная критика / В.С. Соловьев. – М.: Искусство, 1991. – 701 с.
10. Шляхова Н. «Бути – означає бути для іншого і через нього – для себе» (антропологічна теорія літератури М.Бахтіна) / Н. Шляхова // Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології / Упорядник І.В. Папуша // Studia methodologica. – Випуск 24. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2008. – С.144 – 148.
11. Яковенко С. Предмет літературознавчої антропології. Польський варіант / С. Яковенко // Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології / Упорядник І.В. Папуша // Studia methodologica. – Випуск 24. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2008. – С. 148 – 155.
12. Юркевич П. Вибране / П. Юркевич. – К.: Абрис, 1993. – 748 с.
13. Изер В. К антропологии художественной литературы. Перевод главы из книги Вольфганга Изера „Prospecting: From Reader Response to Literary Anthropology» / В. Изер (Електронний ресурс) // Новое литературное обозрение. – 2008. – No 94. Режим доступа: <http://www.polit.ru/research/2009/02/27/izer.html>;

Статтю подано до редколегії 19.10. 2014

Подлисецкая Ольга

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова
кафедра теории литературы и компаративистики
podlisecka@ukr.net

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ АНТРОПОЛОГИЧЕСКОГО ТИПА В СОВРЕМЕННОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Статья посвящена антропологическому подходу к явлениям литературы. Анализируются принципы литературоведческой антропологии. Выделено метафорологический и феноменологический подходы, проведено паралели между литературоведческой и философской антропологией, очерчено задания литературоведческой антропологии. Исследуются особенности функционирования антропологического анализа за П.Рикером, М. Бахтиным, Д.Чижевским, Л. Тарнашинской.

Ключевые слова: литературоведческая антропология, полисутность, метафорологический подход, метод.

Olga Podlisetska

Odessa National Mechnikov University

Department of Theory of Literature and Comparative Literature

podlisecka@ukr.net

FUNCTIONING OF ANTHROPOLOGICAL TYPE METHODOLOGY IN CONTEMPORARY LITERARY CRITICISM

The article is devoted to anthropological approach of literary phenomena. The author tries to trace the difference between literary anthropology and literary criticism anthropology. The given article analyzes principles of anthropology within the study of literature and its object of research, and that is a human being shown in various aspects of life through a literary text.

The author determined metaphorical and phenomenological approaches, drew a parallel between literary and philosophical anthropology, and also established objectives for literary criticism anthropology. The article traced back the anthropological unity in the functions of communication and cognition of the world, which is reflected in a literary work. The article analyzes peculiarities of anthropological analysis functioning according to P.Ricker, M.Bakhtin, D.Chyzhevsky, L.Tarnashynska.

Keywords: literary criticism anthropology, polyessences, metaphorological approach, method.